

ترجمه و شرح نهایة الحکمة

علامه سید محمد حسین طباطبائی

جلد دوم

ویرایش دوم

علی شیروانی

تشکر و قدردانی

نگارنده بر خود فرض می‌داند که از دو دانشور فرزانه و
گران‌قدر آقایان: فیاضی و عشاقی تشکر و قدردانی
کند، که با بزرگواری تمام تعلیقات ارزشمند خویش بر
کتاب نه‌ایة الحکمه را، که هنوز به زیور طبع آراسته
نشده، در اختیار وی قرار دادند، و موجب غنای هرچه
بیشتر این نوشتار گردیدند.

از خدای متعال توفیقات روزافزون آن دو روحانی
بزرگوار را خواستارم.

۲۵ محرم ۱۴۱۳

علی شیروانی

فهرست مطالب

مرحله هشتم: علت و معلول

۲۱	فصل اول: در اثبات علیت و معلولیت و این که این دو در «وجود» است
۲۱	اثبات علیت و معلولیت
۲۳	علیت و معلولیت تنها در «وجود» است
۲۴	تعریف علت و معلول
۲۵	مجعول همان وجود معلول است
۲۸	نتایج بحث
۲۸	فقر و وابستگی حقیقتاً از آن وجود معلول است
۳۰	وجود معلول عین فقر و ربط به علت است
۳۳	فصل دوم: اقسام علت
۳۳	علت تام و علت ناقص
۳۴	علت واحد و کثیر
۳۵	علت بسیط و مرکب
۳۵	علت قریب و بعید
۳۶	علت داخلی و علت خارجی
۳۷	علل حقیقی و علل مُعد
۴۶	فصل سوم: وجوب وجود معلول در ظرف وجود علت و وجوب وجود علت...

۴۶	اثبات وجوب وجود معلول در ظرف وجود علت تامه
۵۰	یک اشکال به دلیل دوم
۵۱	پاسخ به اشکال فوق
۵۳	بررسی نظریه پاره‌ای از متکلمان در باره نسبت میان فعل و فاعل مختار
۵۵	ناسازگاری قانون ضرورت معلول در قبال علت تامه با اختیار خدای متعال و حدوث...
۵۷	معنای مختار بودن خدای متعال
۵۸	حدوث زمانی عالم، محال است
۵۹	چاره جوئی های متکلمان برای دفع اشکال از حدوث زمانی عالم
۶۱	نقل و نقد آرای متکلمان در باره فاعل مختار
۷۰	بررسی این نظریه که علت وجود اشیا «اراده واجب» است
۷۱	اثبات وجوب وجود علت در ظرف وجود معلول
۷۲	یک اشکال
۷۳	پاسخ به اشکال فوق
۷۳	سبب برهان برای اثبات نیازمندی معلول به علت در بقا و ادامه هستی اش
۷۶	صحت فعل مشروط به مسبوق بودن آن به عدم نیست
۸۰	فصل چهارم: از علت واحد تنها معلول واحد صادر می شود
۸۱	برهان قاعده «الواحد»
۸۲	قاعده «الواحد» منافاتی با قدرت مطلقه خداوند ندارد
۸۳	فروع قاعده «الواحد»
۹۰	فصل پنجم: محال بودن دور و تسلسل در علل
۹۰	محال بودن دور
۹۱	محال بودن تسلسل
۹۳	برهان نخست بر محال بودن تسلسل در ناحیه علت ها
۹۴	برهان دوم

۹۷	برهان سوم
۹۹	تنبيه نخست: بررسی برهان‌های تسلسل در سلسله معلول‌های نامتناهی
۱۰۲	تنبيه دوم: مروری دوباره بر شروط تسلسل
۱۰۴	تنبيه سوم: ادله امتناع تسلسل در همه اقسام علل
۱۰۸	فصل ششم: علت فاعلی
۱۱۵	فصل هفتم: اقسام علت فاعلی
۱۲۱	فاعل بالجبر و فاعل بالعناية دو قسم مستقل نیستند
۱۲۹	فصل هشتم: مؤثر حقیقی فقط خداست
۱۳۲	بیانی دیگر
۱۳۲	مقایسه نظر نخست با نظر دوم
۱۳۵	فصل نهم: فاعل تام، پیش از فعل خود و قوی‌تر از آن است
۱۳۵	قوی‌تر بودن و جود فاعل تام نسبت به فعلش
۱۳۶	تقدم و جود فاعل بر فعلش
۱۴۰	فصل دهم: امکان ندارد شیء بسیط هم فاعل باشد و هم قابل
۱۴۰	بیان آرای حکما
۱۴۱	دلیل تفصیل در مسئله مورد بحث
۱۴۲	بررسی ادله مشهور حکما بر نظریه مختار خود
۱۴۵	بررسی دلیل حکمای متأخر
۱۵۳	فصل یازدهم: علت غایی و اثبات آن
۱۵۳	در هر حرکتی دو کمال وجود دارد
۱۵۴	رابطه وجودی غایت حرکت با حرکت
۱۵۵	رابطه غایت حرکت با محرک و متحرک
۱۵۵	اثبات علت غایی در حرکت‌های عرضی طبیعی
۱۵۷	اثبات علت غایی در حرکت‌های عرضی ارادی

- اثبات علت غایی در حرکت‌های جوهری ۱۵۷
- اثبات علت غایی در جوهرهای مجرد ۱۵۸
- نتایج بحث ۱۶۰
- امر اول: غایت فعل گاهی متحد با فعل است و گاهی مغایر با آن می‌باشد ۱۶۰
- امر دوم: تقدم و وجود علمی غایت بر فعل در فاعل‌های علمی ۱۶۰
- امر سوم: غایت همیشه مربوط به فاعل است ۱۶۳
- تنبيه: بررسی سخن اشاعره و معتزله درباره علت غایی در افعال الهی ۱۶۷
- خدای متعال غایت همه غایات است ۱۷۱
- فصل دوازدهم: کارهای گزاف و آنچه به قصد ضروری، عادت و مانند...
- مبادی سه گانه افعال ارادی ۱۷۶
- غایت‌های هر یک از مبادی فعل اختیاری ۱۷۹
- صورت‌های گوناگون مبدأ علمی ۱۸۰
- همه مبادی فعل اختیاری دارای غایت می‌باشند ۱۸۰
- حضور صورت خیالی غایت منافاتی با غفلت از آن ندارد ۱۸۱
- غایت فکری در افعال عبث ۱۸۲
- فقدان غایت در افعال باطل ۱۸۴
- جایگاه هر یک از مبادی فعل ارادی ۱۸۵
- افعال مجردات تام فاقد مبدأ شوقی است ۱۸۷
- فصل سیزدهم: بطلان اتفاق ۱۹۲
- بیان اصطلاح گوناگون «اتفاق» ۱۹۲
- نظریه قائلان به اتفاق ۱۹۴
- بررسی نظریه «اتفاق» ۱۹۴
- نظریه ذی مقراطیس (دمکریٹس) ۱۹۸
- نظریه انبازقلس (امپدکلس) ۲۰۰

۲۰۲	ادله انباز قلس بر اتفاقی بودن پیدایش مرکبات
۲۰۶	حاصل سخن
۲۱۰	فصل چهاردهم: علت مادی و صوری
۲۱۲	سه دلیل بر عدم انحصار علت، در علت مادی
۲۱۵	صورت اخیر شیء مالک همه آثار آن است
۲۱۶	نحوه ترکیب میان ماده و صورت
۲۱۹	فصل پانزدهم: علت جسمانی
۲۱۹	آثار علت‌های جسمانی متناهی است
۲۲۰	تأثیر علت‌های جسمانی مشروط به برقراری وضع خاصی است

مرحله نهم: قوه و فعل

۲۲۶	مقدمه
۲۳۱	فصل اول: هر حادث زمانی مسبوق به قوه وجود است
۲۳۱	اثبات این که هر حادث زمانی مسبوق به قوه وجود است
۲۳۳	اثبات این که هر حادث زمانی مسبوق به ماده است
۲۳۳	ویژگی‌های ماده حامل قوه
۲۳۵	نتایج بحث
۲۴۰	فصل دوم: بیانی دیگر در معنای وجود بالقوه و وجود بالفعل شیء...
۲۴۱	میان قابل و مقبول یک نسبت عینی و خارجی وجود دارد
۲۴۲	طرفین نسبت باید در ظرف وجود نسبت موجود باشند
۲۴۳	اتحاد میان قابل و وجود ضعیف مقبول و وجود شدید آن
۲۴۶	انطباق تعریف حرکت بر وجود واحدی که قوه و فعل در آن باهم آمیخته‌اند
۲۴۷	نتایج بحث
۲۵۰	فصل سوم: توضیح بیشتر درباره تعریف حرکت و مقومات حرکت

۲۵۱	تعریف حرکت نزد ارسطو
۲۵۳	مقومات حرکت
۲۵۷	فصل چهارم: اقسام تغییر
۲۵۷	خروج از قوه به فعل توأم با نوعی تغییر است
۲۵۸	تغییر تدریجی و تغییر دفعی
۲۵۹	هیچ تغییری بدون حرکت تحقق نمی‌یابد
۲۶۰	حرکت توسطی و حرکت قطعی
۲۶۲	توضیح بیشتر درباره حرکت توسطی و حرکت قطعی
۲۶۴	وجود حرکت توسطی و حرکت قطعی در خارج
۲۶۴	تصویر پنداری حرکت
۲۶۷	فصل پنجم: مبدا حرکت و منتهای آن
۲۶۷	انقسام بالقوه حرکت به اجزای کوچک‌تر
۲۶۸	انقسام حرکت به اجزای کوچک‌تر حدّ یقف ندارد
۲۶۹	مبدا و منتهای حرکت
۲۷۴	فصل ششم: مسافت حرکت
۲۷۴	معنای وقوع حرکت در مقوله
۲۷۷	تشکیک در عرضیات است، نه در اعراض
۲۷۸	معنایی دیگر برای وقوع حرکت در مقوله
۲۷۸	خلاصه سخن
۲۸۲	فصل هفتم: مقولاتی که حرکت در آنها روی می‌دهد
۲۸۲	حرکت کیفی
۲۸۳	حرکت کمی
۲۸۵	حرکت در این [= حرکت مکانی]
۲۸۵	حرکت وضعی

۲۸۶	ادله فلاسفه بر عدم وقوع حرکت در مقوله‌های دیگر
۲۸۹	بررسی ادله یادشده
۲۹۵	فصل هشتم: تبیین حرکت جوهری و اشاره به فروع آن
۲۹۵	دلیل اول بر وقوع حرکت در جوهر
۲۹۸	توجیه حرکت اعراض نزد منکران حرکت جوهری
۳۰۳	دلیل دوم بر وقوع حرکت در جوهر
۳۰۴	نتایج بحث
۳۰۴	نتیجه نخست: وحدت صورت‌های جوهری وارد بر ماده
۳۰۷	نتیجه دوم: حرکت عمومی اعراض به تبع حرکت جوهر
۳۰۹	دو اشکال به امکان تحقق «حرکت در حرکت»
۳۱۰	پاسخ به اشکالات یادشده
۳۱۲	نتیجه سوم: سراسر عالم ماده یک حقیقت واحد و گذرا است
۳۱۶	فصل نهم: موضوع حرکت
۳۱۶	دلیل لزوم موضوع در هر حرکت
۳۱۸	موضوع حرکت در حرکت‌های طولی و عرضی
۳۲۱	نتایج بحث
۳۲۱	نتیجه نخست: حرکت بسیط و حرکت مرکب
۳۲۲	نتیجه دوم: حرکت نزولی هرگز روی نمی‌دهد
۳۲۳	نتیجه سوم: هر حرکتی دارای بدایت و نهایت است
۳۲۷	فصل دهم: محرک یا فاعل حرکت
۳۲۷	محرک در حرکت جوهری
۳۲۸	محرک در حرکت‌های عرضی در عرض لازم
۳۲۹	محرک در حرکت‌های عرضی در عرض مفارق
۳۳۴	فصل یازدهم: زمان

۳۳۴	اثبات زمان به عنوان کم متصل غیر قار
۳۳۶	نتایج بحث
۳۳۶	نتیجه نخست: هر حرکتی زمانی ویژه خود دارد
۳۳۷	نتیجه دوم: نسبت زمان به حرکت نسبت معین به میهم است
۳۳۸	نتیجه سوم: پی در پی درآمدن «انات» محال است
۳۳۹	نتیجه چهارم: نحوه ارتباط اشیا با زمان گوناگون است
۳۴۱	نتیجه پنجم: زمان جزء نخستین و جزء آخرین ندارد
۳۴۱	نتیجه ششم: چیزی بر زمان تقدم زمانی ندارد
۳۴۲	نتیجه هفتم: حرکت مشترک و ماده مشترک در جهان مادی
۳۴۳	یادآوری: توضیحی درباره «دهر» و «سرمه»
۳۴۷	فصل دوازدهم: معنای سرعت و بطؤ [= تندی و کندی]
۳۴۷	اصطلاحات گوناگون سرعت
۳۴۸	سرعت و بطؤ دو مفهوم نسبی و غیر متقابل اند
۳۵۳	فصل سیزدهم: سکون
۳۵۳	مفهوم سکون و نسبت میان سکون و حرکت
۳۵۴	سکون مطلق مصداق ندارد
۳۵۹	فصل چهاردهم: اقسام حرکت
۳۶۰	سخنی در پایان
۳۶۰	بحثی درباره قوه به معنای مبدأ فعل
۳۶۱	نقد تعریف متکلمان از قدرت
۳۶۲	نقد برخی از سخنان متکلمان درباره «قدرت»

مرحله دهم: سبق و لحوق، و قدم و حدوث

۳۷۰	فصل اول: سبق و لحوق
-----	---------------------

۳۷۰	۱- تقدم و تأخر رتبی
۳۷۲	رابطه تقدم و تأخر با مسئله تشکیک
۳۷۲	۲- تقدم و تأخر به شرف
۳۷۳	۳- تقدم و تأخر زمانی
۳۷۴	۴- تقدم و تأخر طبیعی
۳۷۵	۵- تقدم و تأخر علی
۳۷۵	۶- تقدم و تأخر به تجوهر
۳۷۶	۷- تقدم و تأخر دهری
۳۷۷	۸- تقدم و تأخر به حقیقت و مجاز
۳۷۷	۹- تقدم و تأخر به حق
۳۸۲	فصل دوم: ملاک سبق و لحوق در هر یک از اقسام آن
۳۸۲	ملاک تقدم و تأخر رتبی
۳۸۳	ملاک تقدم و تأخر به شرف
۳۸۴	ملاک تقدم و تأخر زمانی
۳۸۴	ملاک تقدم و تأخر طبیعی
۳۸۵	بررسی نظریه شیخ اشراق درباره ارجاع تقدم زمانی به تقدم طبیعی
۳۸۷	ملاک تقدم و تأخر علی
۳۸۷	ملاک تقدم و تأخر به تجوهر
۳۸۸	ملاک تقدم و تأخر دهری
۳۸۸	ملاک تقدم و تأخر به حقیقت
۳۸۹	ملاک تقدم و تأخر به حق
۳۹۲	فصل سوم: معیت [= باهمی]
۳۹۲	تعریف معیت
۳۹۳	اقسام معیت

۳۹۷	فصل چهارم: معنای حدوث و قدم و اقسام آن
۳۹۷	معنای عرفی حدوث و قدم
۳۹۸	اصطلاح فلسفی حدوث و قدم
۴۰۱	فصل پنجم: حدوث و قدم زمانی
۴۰۴	یادآوری
۴۰۷	فصل ششم: حدوث و قدم ذاتی
۴۰۷	اثبات حدوث ذاتی ممکنات
۴۰۹	بیانی دیگر برای حدوث ذاتی ممکنات
۴۱۰	دو نکته
۴۱۲	فصل هفتم: حدوث و قدم به حق
۴۱۵	فصل هشتم: حدوث و قدم دهری
۴۱۶	رفع یک توهم